

आर्सेनिक: गरिबलाई विषालु पानीको मार

सुशील मैनाली

“अब पता नहीं का होई, का होई । हम नहीं जानते । विरामी बनी कि का बनी ।” खेताउ चौधरी आफूलाई रोग लागेको छ/छैन भन्ने सक्दैनन् । नवलपरासीको रामग्राम नगरपालिका वडा नम्बर १० लक्ष्मीपुर बस्ने चौधरीलाई बेला-बेलामा गाउँमा आउने मानिसले पानीबाट हुने रोग लागेको बताउँछन् । तर उनी भने अझै अलमलमा छन् । सबैले भनेपछि हिजोआज उनी ट्युबवेलको पानीसमेत “के के गरेर उपचार गरेपछि” मात्रै खान्छन् ।

नेपाल रेडक्रस सोसाइटी र वातावरण तथा जनस्वास्थ्य संस्थाले गरेको अध्ययनअनुसार खेताउ चौधरीमा आर्सेनिक भएको पानी खाँदा पर्ने असरका प्रारम्भिक लक्षणहरू देखा पर्न थालेका छन् । खेताउले पानी खाने ट्युबवेलमा आर्सेनिकको मात्रा बढी देखिएपछि उनको कपाल र नडको पहिलो नमुना जाँच गर्दा आर्सेनिकको मात्रा निकै बढी पाइएको छ । अहिले उनलाई रेडक्रस जिल्ला शाखाले ट्युबवेलको पानी छानेर खाने गरी फिल्टरसमेत दिएको छ ।

हो, आर्सेनिकयुक्त पानी खाने मानिसलाई शुरु-शुरुमा यस्तै हुन्छ । रोगका खासै ठूला लक्षण देखिँदैनन् । तर आर्सेनिकको मात्रा बढी भएको पानी लगातार १०-१५ वर्षसम्म खाने मानिसलाई रोग लाग्छ । जमिनमुनि रहेको अति नै विषालु पदार्थ आर्सेनिक तराईमा खानेपानीका रूपमा प्रयोग गरिरहेको ट्युबवेलको पानीबाट हाम्रो शरीरभित्र जान्छ । यस्तो पानी खाँदा छालामा स-साना सेता दागहरू आउने, हातखुट्टा फुट्ने र हातखुट्टामा स-साना गिर्खा देखिन थाल्छन् । आर्सेनिकयुक्त पानीको निरन्तर प्रयोगले छालाको क्यान्सर हुने, कलेजो र मृगौलाले काम गर्न छोड्ने र सास फेर्न गाह्रो हुन्छ ।

विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनका अनुसार 'आर्सेनिकजन्य रोगको समस्या विश्वमा अहिलेसम्म देखिएको वातावरणसँग सम्बन्धित सबैभन्दा ठूलो समस्या हो । बङ्गाल

डेल्टामा आर्सेनिकको चपेटामा परेका मानिसहरू विश्वमै एड्सको चपेटामा परेका मानिसहरूको तुलनामा दुई गुणा बढी छ ।' यसको औषधी छैन, आर्सेनिक भएको पानी खान छोड्नु नै यसबाट बच्ने एकमात्र उपाय हो । बेलेमा होस पुऱ्याइएन भने यसले मानिसको ज्यान लिने पक्का छ ।

आर्सेनिक एउटा विषालु धातु हो । यो जमिनमुनि प्राकृतिक रूपमै रहेको हुन्छ । जमिनमुनि रहेको यो विषाक्त रसायन अक्सिजनसँग घुलमिल भएपछि विस्तारै पग्लिन्छ । "हामीले भूमिगत पानीको बढी उपयोग गर्दाखेरि पनि यो विषालु रसायन अक्सिजनसँग घुलमिल भई पानीमा मिसिन जान्छ," वातावरण तथा जनस्वास्थ्य संस्थाका डा. रोशन श्रेष्ठ भन्छन् । जमिनमुनि भएको पानीको सतह वर्षामा धेरै माथि आउने र हिउँदमा धेरै तल जाने कारण पनि जमिनमुनि रहेको आर्सेनोपाइरेट भन्ने यो पदार्थमा भएको आर्सेनिक अक्सिजनसँग घुलमिल भएर पानीमा मिसिन्छ । (...)

नवलपरासीमा स्थानीय मानिसहरूलाई पानी खुवाइरहेको संस्था नेपाल रेडक्रस सोसाइटीले पानीको जाँच गरी ट्युबवेलको पानी नखान भनिरहेको छ । तर रेडक्रसले पानी नखान सुभाब दिँदादिँदै पनि स्थानीय बासिन्दा ट्युबवेलकै पानी खाइरहेका छन् । खानेपानीको अत्यन्तै अभाव भएको रामनगर-२ का चन्द्र चापागाईंलाई पानीको थोपासमेत नपाउने ठाउँमा घर नजिकै गाडिएको ट्युबवेलको पानी खान पाउनु नै खुसीको कुरा हो ।

"माथिबाट मान्छे आ'थे, उनीहरूले बन्द गरेका थिए, तर गाउँलेले खान नपाएर हाहाकार भएर सबै लागेर खोलियो र अहिले हामी सबै ट्युबवेलकै पानी खान्छौं," नवलपरासी रामनगर-१ का रामलाल कँडेल भन्छन् ।

खानेपानीको यस्तो समस्या तराईका धेरै ठाउँमा छ । खानेपानीको अभावकै कारण मानिसहरू हानिकारक छ भन्ने थाहा पाउँदा-पाउँदै पनि ट्युबवेलकै पानी खान बाध्य छन् । त्यतिमात्रै होइन, आर्सेनिक भएका ट्युबवेलको पानी खाँदा हुने हानि थाहा नपाएर पनि उनीहरूले ट्युबवेलको पानी खाइरहेका छन् ।

नवलपरासीकै पञ्चनगरमा रहेको भानु प्राथमिक विद्यालयको ट्युबवेलमा दिनहुँ तीन सयभन्दा बढी विद्यार्थीले पानी खान्छन् । स्कूले विद्यार्थीवाहेक छर-छिमेकका १५/२० घरको पानी खाने ठाउँ यही हो । अनुसन्धानका क्रममा यो ट्युबवेलको पानीमा आर्सेनिकको मात्रा २ सय ३६ पीपीबी (पार्ट्स पर विलियन) भेटिएको थियो अर्थात् खान हुनेभन्दा १ सय ७६ पीपीबी बढी । घर-घरमा गाड्ने ट्युबवेलभन्दा अलिबढी गहिराइमा भएकाले विद्यालयको ट्युबवेलको पानी गर्मीमा निकै चिसो हुन्छ, त्यसमाथि यो ट्युबवेलको पानीमा आइरन पनि छैन र खाँदा गनाउँदैन पनि । त्यसैले यहाँका धेरै मानिसले खानलाई यहाँकै पानी ओसारेर लान्छन् ।

(...) स्कूले र गाउँलेले ढुक्कसाथ खाइरहेको यहाँको पानीमा आर्सेनिकको मात्रा अत्यधिक पाइएको छ । विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनले प्रतिअर्बमा १० भाग (१० पीपीबी अथवा ०.०१ माइक्रोग्राम प्रतिलिट्र) भन्दा बढी आर्सेनिक भएको पानी खानयोग्य

नहुने मानेको छ । भारत, बङ्गलादेश, चीन र नेपालजस्ता देशहरूले ५० पीपीवी (०.०५ माइक्रोग्राम प्रति लिटर) भन्दा बढी आर्सेनिक भएको पानी खान नहुने भनेका छन् । तर पञ्चनगरको ट्युबवेलमा आर्सेनिकको मात्रा २२८ पीपीवी भए पनि सबैले खाइरहेका छन् ।

तराईमा खानेपानीको मुख्य स्रोत भनेको ट्युबवेल नै हो । अहिलेसम्म सरकार र स्थानीय मानिसलाई पानी खुवाइरहेको संस्थाहरूले तराईमा भूमिगत पानीलाई नै खानेपानीको मुख्य आधार मानेर खानेपानी वितरणको काम गरिरहेका छन् । नजिकै रहेका खानेपानीका अन्य स्रोतमा उनीहरूको ध्यान पुगेको छैन ।

तर तराईमा अहिले देखिएको मुख्य समस्या भनेको पानीमा भएको आर्सेनिक छुट्ट्याउने र यो पानी खान लायक छैन भनी स्थानीय मानिसलाई सम्झाउनु हो । “हामीले पानीमा आर्सेनिक छ भन्ने सुनेका छौं तर यो बारेमा हामीलाई धेरै जानकारी छैन । यदि यस्तै हो भने हामीसँग भएका खानेपानीका वैकल्पिक स्रोतहरूबाट पनि पानी खुवाउन सकिन्छ ।” नवलपरासी जिल्ला विकास समितिका सभापति इश्वरीप्रसाद शर्मा भन्छन् ।

यो र यस्ता कुराहरू यस समस्यासँग सम्बन्धित सबै गैरसरकारी र सरकारी संस्थालाई थाहा छ । तर आफैले गाडेको ट्युबवेलको पानी नखानका लागि जनतालाई सम्झाउन सक्ने स्थितिमा उनीहरू छैनन् । स्थानीय जनतालाई राम्रो सूचना दिन नसक्ने र दिए पनि खानेपानीको अर्को विकल्प दिन नसक्ने भएकाले पनि अहिले धेरै ठाउँका मानिसहरू आर्सेनिक प्रभावित पानी खान बाध्य छन् । त्यसमाथि सूचना प्रवाहको एउटा महत्वपूर्ण माध्यम आमसञ्चार जगतलाई स्थानीय तहका सूचना प्रवाह गर्न दातृ तथा गैरसरकारी संस्थाहरू सजिलै मान्दैनन् । उनीहरूको हेलचक्रचाँडै कतिसम्म छ भने तोकिएको मात्राभन्दा बढी आर्सेनिक पाइएका ट्युबवेलहरूमा समेत उनीहरूले कुनै सूचक चिह्न लगाएका छैनन् । जबकि बङ्गलादेशमा यस्ता ट्युबवेललाई खतराको रातो चिह्न लगाइन्छ ।

अर्कोतिर सरकार यो समस्याप्रति त्यति गम्भीर छैन । आफ्नो लगानीमा ट्युबवेल गाडेर नेपाली जनतालाई विषाक्त पानी खुवाएको हिनताबोधका कारण यो समस्याको चाँडो समाधानका लागि दातृसंस्थाहरू पैसाको थैली बोकेर पसेका छन् तर सरकार आफ्नै नोकरशाहीमा अल्मलिएका कारण स्वास्थ्यमाथि खेलवाड भइरहेको छ ।

पानीमा आर्सेनिक छ छैन भन्ने थाहा पाउन र यसको समाधान गर्न सरकारले गरेका कामहरू अत्यन्तै नपुग छन् । सरकारी तवरमा गठन भएको नेपाल नेसनल आर्सेनिक स्टेरिड कमिटीले खासै काम गर्न सकेको छैन । तर सरकारी कर्मचारीहरू पनि यो समस्यालाई गम्भीरतापूर्वक लिनुपर्ने बेला भइसकेको देखिन्छ । “हामीले छिट्टै नै आर्सेनिक भएका ठाउँको खोजी गर्नु र यस्तो पानी नखान सबैलाई भन्नुपर्ने बेला भइसकेको छ । यो जिम्मेवारी हामी सबैको हो । अरू ढिलो भएमा यसले धेरै

मानिसलाई मृत्युको मुखमा पुऱ्याउनेछ," खानेपानी विभागका सिनियर डिभिजनल इन्जिनियर रविनलाल चित्रकार भन्छन् ।

पानीमा आर्सेनिक भए/नभएको जाँच्ने काम सर्वसाधारणका लागि महँगो छ । साथै यो प्रविधि जताततै उपलब्ध छैन । जाँचेर हानिकारक छ भन्ने थाहा भएका ट्युबवेलको पानीसमेत सबैले खाइरहेका छन् । उनीहरूसँग खानेपानीको अर्को विकल्प छैन । सरकारले आर्सेनिक भएको पानी खाएमा हुने खतराको बारेमा सर्वसाधारणलाई जानकारी गराउन सकेको छैन । बेलैमा होस गरिएन भने यसले भविष्यमा गम्भीर समस्या ल्याउने कुरा भारत र बङ्गलादेशको अहिलेको अवस्थाबाट देखिएको छ । तर अरूले पाएको दुःख देखादेखि पनि सरकार यसप्रति गम्भीर छैन ।

नेपालले खानेपानीमा आर्सेनिक नियन्त्रण र यसको समाधानका लागि अन्तरिम रिपोर्ट तयार गरेको छ । तर रिपोर्टमा उल्लेख भएका कुराहरू लागू गर्ने काम भने गरेको पाइँदैन । सरकार कानमा तेल हालेर बसिरहेको छ । सरकारले चासो नदेखाएको यो विषय निकै गम्भीर छ । ट्युबवेलको पानीमा आर्सेनिकको मात्रा जाँच गरिरहेको वातावरण तथा जनस्वास्थ्य संस्थाका डा. रोशन श्रेष्ठका अनुसार तराईमा खानेपानीमा आर्सेनिकको मात्रा बाहिर देखिएको छैन तर भित्रचाहिँ व्यापक छ । आर्सेनिक भएको पानी लगातार ८/१० वर्षसम्म प्रयोग गरेपछि मात्रै यसका लक्षणहरू देखिने हुनाले पनि समस्या सर्वसाधारणका आँखामा पर्न नसकेको हो ।

आर्सेनिकसम्बन्धी तयार गरिएको नीतिगत प्रतिवेदनमा सरकारले एक वर्षभित्रमा गर्नुपर्ने कामको विवरण दिइएको छ । जसमा आर्सेनिकको मात्रा बढी भएका क्षेत्रहरू 'हट स्पट' पत्ता लगाउने, त्यस्ता क्षेत्रमा भएका सम्पूर्ण ट्युबवेलको पानी जाँच गर्ने, ट्युबवेलको पानी खाइरहेका मानिसहरूको स्वास्थ्य जाँच गर्ने र आर्सेनिक भएको पानी खाँदा यसबाट हुने असरबारे स्थानीय मानिसलाई बढी जानकारी गराउने रहेका छन् ।

यो निर्णय सरकारले २०५८ जेठ १९ गते नै स्वीकार गरिसकेको छ । तर अन्य रिपोर्टभैँ यसको पनि कार्यान्वयन हुने कुनै छाँटकाँट छैन । ♦